

СВІДОМІСТЬ, РЕЛІГІЯ ТА БУТТЯ. НА ШЛЯХУ ДО НЕНАУКОВОГО ТА НЕАНТРОПОЛОГІЧНОГО РОЗУМІННЯ СВІДОМОСТІ

ІГОР КАРИВЕЦЬ – к. філос. наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

E-mail: sacre@ukr.net

Автор статті пропонує ненаукове та неантропологічне вирішення «проблеми свідомості», заперечує можливість з'ясування природи свідомості за допомогою фізики, нейронаук, когнітивістики, а також різноманітних видів аналізу, які застосовуються в аналітичній філософії. Автор обґрунтовує наступні тези: 1) свідомість виходить за межі Я і не належить йому, 2) за допомогою свідомості усвідомлюється саме буття; буття є свідомістю. «Проблема свідомості» не є теоретичною проблемою. Аби дізнатися, що таке свідомість, необхідно з нею працювати. Ми не повинні теоретизувати про свідомість, бо свідомість – це практичне завдання людини. Автор стверджує, що медитація, як вид практики, є найкращим способом праці зі свідомістю і входженням в неї.

Ключові слова: буття, свідомість, тотожність, відсутність Я, медитація, концентрація, нейнтенціональність, порожнеча.

CONSCIOUSNESS, RELIGION AND BEING. ON THE WAY TOWARDS NONSCIENTIFIC AND NONANTHROPOLOGICAL UNDERSTANDING OF CONSCIOUSNESS

IHOR KARIVETS' – PhD, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)

In this article the author proposes nonscientific and nonanthropological resolution of “the problem of consciousness” and denies the possibility to explain the nature of consciousness with the help of physics, neuroscience, cognitive science and also analytic philosophy. The author stresses that 1) consciousness transcends Me (selfhood) and does not belong to it, 2) consciousness perceives being; being is consciousness. “The problem of consciousness” is not theoretical problem at all. In order to know what consciousness is, it is necessary to work with consciousness. Therefore, we do not theorize about consciousness. It is a practical task of a human being. The author argues that meditation, as a kind of practice, is the best way to work with consciousness and enter into it.

Key words: being, consciousness, meditation, non-intentionality, concentration, emptiness.

Вступ: що спонукало до написання цієї статті?

До написання цієї статті мене спонукали три причини: 1) зародковий стан філософії свідомості в Україні [Стебельська О. І., 2015; Сепетій Д. П., 2011; Кавалеров А.И., 2008], 2) домінування у філософії свідомості аналітичного підходу, який спирається на результати досліджень головного мозку нейронауками, а також залучає експертні оцінки спеціалістів штучного інтелекту, когнітивістики тощо, 3) ототожнення свідомості з людським Я, тобто віднесення свідомості до антропологічних проблем.

1. Щодо зародкового стану філософії свідомості в Україні. Справді, в Україні ніхто не досліджує свідомість як свідомість, так само, як і у світі. Здебільшого досліджують психіку і те, як психічні стани пов'язані з мозком та нервовою системою, або те, як електричні хвилі та коливання у мозку можуть породити свідомісні психічні стани [Towards a Science of Consciousness. Abstracts, 2015]¹.

2. В англо-американському світі домінує аналітична філософія, яка відкидає спекуляцію і наголошує на важливості співпраці з емпіричними науками та на концептуально-логічному аналізі мови філософії. Тому аналітичні філософи свідомості звертаються до нейронаук, фізики, логіки, до наук про штучний інтелект, і залучають великий емпіричний матеріал для обґрунтування своїх теоретичних положень. Серед аналітичних філософів свідомості переважають матеріалістичні підходи, які представлені різноманітними фізикалізмами.

Фізикалісти й ті, хто вірить, що наука про свідомість можлива, стверджують, що природа навколишнього фізичного світу та свідомості підкоряється фундаментальним природним законам, тому свідомість можна пояснити за допомогою фізичної термінології на основі фізичних законів. Вони стверджують, що таким фізичним природним об'єктом, у якому виникає свідомість, є мозок людини. Отож необхідно досліджувати мозок, бо досліджуючи його, ми досліджуємо саму свідомість. У цьому випадку можливі різні підходи. Наприклад, підхід австралійського філософа Д. Чалмерса до природи свідомості отримав назву «*натуралістичний дуалізм*»; згідно з ним свідомість залежить від фізичного, але не залежить логічно чи метафізично [Chalmers D., 1996: p. 162]. Він вважає, що його позиція не суперечить науковому погляду на світ, бо ніщо в ній не суперечить фізичній теорії. Нам треба просто знайти з'єднувальні ланки, які б пояснили виникнення свідомого досвіду з фізичних процесів [Чалмерс Д., 2013: с. 136]. Ще одним популярним різновидом фізикалізму є «*елімінативний матеріалізм*» Пола та Патриції Черчлендів. Вони стверджують, що свідомість та вищі нервові функції виникають під час взаємодії різних рівнів/частин мозку

---

¹ Це найновіший збірник тез доповідей, які були виголошені на авторитетній міжнародній міждисциплінарній конференції «На шляху до науки свідомості. Університет Гельсінкі, 8-13 червня 2015». Серед основних доповідачів були Д. Чалмерс та П. Черчленд. Прикро, що жоден український вчений не взяв участі у цій важливій конференції. Це ще раз свідчить про те, що в Україні відсутня філософія психіки (philosophy of mind), вже не кажучи про філософію свідомості.

[Churchland P. S., Sejnowski T. J., 1992]. Можна вважати, що Черчленди належать до моністів, які відкидають «mind-body problem» і вважають, так само як і Д. Остін, що мозок є джерелом психіки/свідомості: «Більшість дослідників мозку, зі мною включно, є моністами. Для нас мозок є органом нашої психіки» [Austin J. H., 1999: p. 294]².

3. Не секрет, що філософія ХХ ст. є антропоцентричною. У центрі її уваги перебуває людина. Не винятком тут є і філософія свідомості ХХ ст. - поч. ХХІ ст. З часів Р. Декарта свідомість прив'язують до Я, «мислячого суб'єкта», вважаючи, що Я, як мислячий суб'єкт, як певна субстанція чи самість, є її носієм. Якщо ми де-конструємо Я, самість, «мислячий суб'єкт», то виявиться, що воно є лише певною конструкцією, певним набором минулих спогадів, тобто Я не є онтологічним, а онтичним. Постмодернізм, здійснюючи тотальну деконструкцію, релятивізує Я, робить його мінливим, непостійним, вразливим тощо: «Отже, існують дві інтерпретації, структури, знаку та гри. [...] Друга, яка більше не звертається до початку, стверджує гру і намагається вийти за межі людини та гуманізму, причому назву людини вона розуміє як назву цього буття, яке протягом усієї історії метафізики або онто-теології, тобто протягом тотальності своєї історії, мріяло про повну присутність, про надійні основи, про початок і про кінець гри» [Деріда Ж., 2004: С. 588-589]. Але цього замало. Для того, щоби працювати зі свідомістю й у свідомості, необхідно повністю звільнитися від Я, бо саме воно найбільше перешкоджає такій роботі. Якщо Р. Декарт виводив буття із думання («Я думаю, отже я є»), то для того, щоб увійти у свідомість і працювати з нею, необхідно припинити думати, щоб бути: «Я не думаю, отже я є» («Не думати – це означає бути») [Austin J. H., 1999: p. 141]. Коли відсутнє думання, тоді припиняється нервова та мозкова активність, тобто припиняється психічна діяльність. Це, своєю чергою, означає, що наш центр (Я) не функціонує і зникає, щоби звільнити місце свідомості.

Звільнити свідомість від Я: на підступах до не-єгологічної свідомості

Не-єгологічна концепція свідомості представлена у невеличкій праці Ж.-П. Сартра «Трансцендентність Его: начерк феноменологічного опису» (1937). На неї не звертають уваги аналітичні філософи, знавці штучного інтелекту та головного мозку. А шкода, бо вони відкрили би для себе багато цікавого та корисного. На сторінках цієї праці Ж.- П. Сартр полемізує з Е. Гусерлем, заперечуючи існування «трансцендентального Я» як носія свідомості та можливість «трансцендентальної редукації». На думку Е. Гусерля, вона виводить людину на трансцендентальний рівень – рівень «чистої свідомості», усуваючи «природну установку», яка визначає «наївне існування у світі»,

---

² «Most neuroscientists, including myself, are monists. To us, the brain is the organ of our mind». Англійське слово «mind» є багатозначним словом; українською його перекладають залежно від контексту, як розум, психіка, пам'ять, дух, душа тощо, але ніколи як свідомість (sic!). Для цього в англійській мові є інше слово: consciousness. У цьому випадку найкраще перекласти слово «mind» як «психіка».

коли останній розглядається як незалежний від свідомості людини, як об'єктивний світ, що існує сам по собі. Натомість Ж.-П. Сартр вважає, що Я існує у світі та є об'єктом серед інших об'єктів. Свідомість не містить ні жодних егологічних структур, ні чогось іншого. Вона є лише спонтанністю, яка виходить назустріч об'єктам світу. Все, що усвідомлюється свідомістю (думки, уявлення, образи, ідеї, явища, поняття тощо), є об'єктами для свідомості, а сама вона позбавлена будь-якого змісту, тобто вона беззмістовна. У Ж.-П. Сартра свідомість відкрита до будь-чого, вона є спонтанною і свобідною, не обтяженою жодним «змістом», жодним Его. Свідомість не має особистісного виміру, тобто вона не належить особистості. Тому «свідомість, яка каже Я мислю, зовсім не є свідомістю, котра мислить» [Sartre J.-P., 1966: p. 32]. Якщо я кажу, що мислю (думаю), то це вже акт рефлексії, а не акт свідомості. Саме в рефлексії міститься Я, а не в свідомості. Можна навести такий приклад, коли ми просто дивимося на гори, тоді немає жодного Я, що дивиться на гори, а є лише свідомість гір і більше нічого. Таким чином, можуть бути свідомі стани без жодного Я, коли ми не рефлексуємо, не думаємо, а лише усвідомлюємо речі так, як вони дані нам у нашому *дивленні*³. Коли ми не дивимося на гори, тоді виникає думка про гори. Ми приїжджаємо додому і розповідаємо своїм знайомим, що ми бачили. Саме тоді, коли ми згадуємо, що ми бачили, виникає Я, бо виникають спогади, виникає рефлексія про гори, а це означає, що виникають образи, поняття, уявлення і думка про гори. Я виникає в момент рефлексії, в момент пригадування побаченого. Отже, Ж.-П. Сартр висновує, що «Я не дане як конкретний момент актуальної свідомості» [Sartre J.-P., 1966: pp. 33-34]. До цього можна додати, що Я дане лише у рефлексії, тобто у зверненні до минулого, до пам'яті.

Г. Шпет також у своїй невеличкій праці «Свідомість та її власник» (1916) доходить висновку, що Я не є носієм свідомості, воно є порожнім, але з іншого боку стверджує, що Я породжене соціальними інтеракціями, а тому зрештою постає носієм як «особистісної», так і «спільної» свідомості. Але свідомість є нічиєю, а Я – це нульова точка свідомості. Такий висновок Г. Шпета⁴.

Медитація, концентрація та свідомість

Якщо Я не є носієм свідомості, її «власником», тоді де є свідомість і що вона таке? Відповісти на ці питання не можна спекулятивно та науково. Взагалі, проблема свідомості – це не проблема науки. Це питання духовної практики, мета якої працювати зі свідомістю, а не

---

³ Тут треба сказати, що в свідомості речі постають такими, якими вони є. Тут можна говорити про «такість» («suchness», англ.) речей, яка нагадує нам Кантівське поняття «речей в собі», або «речей самих по собі». І. Кант вважав, що «речі в собі» недоступні людському пізнанню. Справді, вони не доступні людині, яка користується емпіричним пізнанням, в якому задіяний психічно-чуттєвий комплект здорового глузду (розсудку), але не сама свідомість. Свідомість нічого не пізнає взагалі. Вона лише усвідомлює такий-то й такий стан речей – «такість» речей, тобто те, що І. Кант називав «ноуменом».

⁴ Див.: Шпет Г. Сознание и его собственник. – [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/shpeto1/>

пояснювати, чим вона є. Тут я погоджуюся з О. П'ятигорським та М. Мамардашвілі: «Розуміння – це не концепція свідомості, а умова роботи з нею. Отже, по-перше, виникає необхідність виокремлення чогось, що взагалі не стосується свідомості; по-друге, це – сама робота зі свідомістю (не “робота свідомості”, а “робота зі свідомістю”), яка є абсолютно особливим джерелом пізнання» [Мамардашвили М.К., Пятигорский А. М., 1997: с. 27]. Такою роботою зі свідомістю, таким контактом зі свідомістю, є медитація.

Зі свідомістю зустрічаються під час медитації. Визначати свідомість та способи її існування є завданням занять медитацією, які породжують унікальний досвід життя, а саме: медитативний. Тому треба ставити питання не про те, що таке свідомість, а що таке медитація, за допомогою якої ми можемо стати свідомими, переживати свідомісні буттєві стани без жодного Я, тобто стани, в яких відсутній «свідок», той, хто набуває досвіду, хто його пам'ятає, зберігає та передає.

Отже, що таке медитація? На наш погляд, медитація – це безоцінне спостереження за усім, що виникає, постає ззовні та зсередини, як один нероздільний процес. Безоцінне спостереження не має центру спостереження, тобто не можна відповісти на питання «хто спостерігає?». Воно просто здійснюється у стані «виключення Я». Безоцінне, ацентроване спостереження в якому відсутнє Я, зупиняє процес думання, що веде до стану бездумності. Це очевидно, адже безоцінне судження передбачає його бездумність (таке спостереження не супроводжується думкою про те, що спостерігається). Думка завжди має справу з відносним рівнем буття, на якому все змінюється, «все тече, все минає» (Геракліт). Коли ж думання, як певні думки, що постійно виникають, зникає, тоді спостерігається абсолютний рівень буття, на якому всі речі відносного рівня буття, всі об'єкти й предмети, стають одним цілим, стають взаємозалежними та закоріненими у порожнечу. На цьому рівні спостереження звичайна мова відносного рівня буття замовкає і з'являються нові слова, які позначають гармонійну єдність усього суцього. Можна сказати, що мова абсолютного рівня буття складається з «метафізичних метафор» (Я. Шекера). У медитативному стані немає того, хто говорить, немає «суб'єкта» говоріння, немає центру мовлення (Я чи самості), але (чиста) свідомість сама промовляє через істоту, яку ми називаємо «людиною» (у цьому випадку людина стає медумом, провідником буття). Ця ацентрована істота, позбавлена «внутрішнього Я», є частиною абсолютного рівня буття, яке пронизує відносний рівень буття. Внаслідок такого пронизування відносний рівень буття постає дивом і набуває певного «вищого» значення – ми заново відкриваємо красу відносних і конкретних речей, явищ, які до того сприймалися нами як звичайні, буденні, повз які ми проходили щодня. Свідомісні буттєві стани змінюють також і соціальність. Медитація не є антропоцентричною; вона не є предметом антропології. Навпаки, вона веде до відкриття онтологічного Іншого, до відкриття буття як єдності відносного та абсолютного, зовнішнього та внутрішнього, мене та Іншого. Медитація чи безоцінне спостереження конституює нову соціальність, нову сферу «між», у якій на перший план

виходить Інший – дивний, неповторний і нетиповий, але не чужий і не ворожий.

Концентрація – це, навпаки, згущення, підсилення того, хто концентрується, тобто Я. Концентрація – це виключення усього *іншого* зі свого поля зору, окрім одного предмета, стану, явища тощо. Концентрація посилює інтенціональний зв'язок Я з об'єктом. Тому концентрація не виводить на абсолютний вимір буття, навпаки, вона прив'язує Я до того, на чому чи кому концентруються. Концентрація є концентрацією психіки, тобто її центруванням *навколо* Я, самості, суб'єкта чи у Я, самості, суб'єкті; вона не охоплює собою всього суцього в його єдності на відносному й абсолютному рівнях. Концентрація схоплює лише відносний рівень, якому вона надає субстанційного значення. Медитація необхідно пов'язує людську істоту з буттям завдяки релігійній свідомості.

Свідомістю, що веде до буття, є релігійна свідомість⁵. Під релігійною свідомістю розуміється не-конфесійна та не-інституалізована свідомість. Тому релігія – це відновлення зв'язку з буттям за допомогою медитації (філософія є такою медитацією у давньогрецькій значенні цього слова), що провадить до відкриття необумовленого початку (ἐλ' ἀρχῆν ἀνυλόβητον), якому належить людська істота.

Що ж таке свідомість?

Ми не можемо відповісти на це питання позитивно, але можемо пережити свідомі буттєві стани та, відповідно, сказати, що означає бути свідомим (онтологія свідомості). Свідомим стають лише під час медитації, тобто безоцінного, несуб'єктивного та необ'єктивного спостереження за усім суцим, в якому немає спостерігача, котрий був би пов'язаний з об'єктами відносного рівня буття інтенціональним зв'язком. Бажанню притаманна інтенціональність, бо воно спрямоване на свій власний об'єкт, який називається «об'єктом бажання». Бажання має психічну природу, тому й інтенціональність бажання також. Свідомість не може мати бажання, тому й інтенціональності також, а отже, вона не є психікою. Свідомість *неінтенціональна*.

Свідомість не є когнітивною проблемою. Когнітивні науки взагалі нею не займаються; тут здійснюється підміна предмета дослідження. До свідомості, у кращому випадку, можна підходити феноменологічно, а саме: розглядати свідомість як цілісний феномен.

Щоб потрапити у свідомість, необхідно потрапити у нульову точку часопростору. І. Кант вважав, що простір і час – це трансцендентальні умови будь-якого досвіду. Тривимірність простору та сприйняття людини, а час – лінійний (від минулого до майбутнього – одновимірний?). Якщо ж ми потрапляємо в нульову точку просторочасу,

---

⁵ Взагалі-то свідомість пов'язує людську істоту з буттям. Релігія – це відновлення зв'язку з буттям (лат. religare), але не за допомогою віри та оцерковлення, як це стверджується релігійними інституціями чи організованими релігіями, наприклад християнством, а за допомогою свідомості. Тому я вживаю термін «релігійна свідомість» для того, щоби показати комунікативну функцію свідомості, яка забезпечує зв'язок та спілкування людської істоти з буттям.

то, фактично, ми опиняємося там, де починається свідомість, що усвідомлює наш тривимірний досвід пережиття тривимірного життєсвіту: суб'єкт і об'єкт поєднані в єдине ціле, бо рух в одному напрямку (назустріч об'єкту) чи в іншому (назустріч суб'єкту) – це буде той самий рух у напрямку до нульового виміру. Свідомість не має просторово-часових вимірів, але вона й не трансцендентна, не потойбічна щодо простору і часу. За простором і часом нічого немає, і бути не може. Стверджувати, що щось може існувати за простором та часом, є нісенітницею. Лише в нульовій точці існує все, що може існувати й виникати, розгортаючись у просторочасі. Розгортання просторочасу – це розгортання водночас суб'єктно-об'єктне. Суб'єкт та об'єкт можуть бути тотожними лише у свідомості нульової точки просторочасу, яка не об'єктивується. Цю нульову точку просторочасу не можна вважати пустою. Навпаки, вона є повнотою всього, що може містити свідомість, тому можна говорити про універсальність свідомості. Про таку нульову точку часопростору знали Платон та давні індійці. Платон у діалозі «Тімей» згадує про *chora* – порожнє лоно, яке передує усім речам та явищам світу і дає їм життя. В «Упанішадах» згадується *akasa* – нескінченний порожній простір, із якого витікає божественна енергія *sakti*, що пронизує увесь чуттєвий світ.

Одночасне виникнення суб'єкта та об'єкта в нульовій точці часопростору (*chora*, *akasa*) свідомості. Тому свідомість містить та охоплює їх обидвох. Стани свідомості, по-суті, неактивні, тобто бездіяльнісні та гармонійні. Власне з їхньої бездіяльності та гармонійності виникає, на рівні охоплення суб'єкта й об'єкта, синхронність подій. Тепер стає зрозумілим сенс даоського «недіяння».

Необхідно повернути поняттю «теорія» давньогрецьке значення. Споглядання – це теорія, яка є спостереженням за «божественною цілістю» усього суцього, а не набором несуперечливих, перевірених та доведених на емпіричному рівні, тверджень тих чи інших наук. Здатність людини споглядати є проявом досконалості свідомості. Свобода знаходиться саме в нульовій точці, як спонтанність свідомості, що не обумовлюється нічим іншим, окрім самої себе. Ця обумовленість свідомості самою собою є її перевагою, бо дозволяє їй звертати на себе увагу в той момент, коли процес розгортання просторочасу з неї самої ніби ділиться на суб'єкт і об'єкт. Фактично, все є свідомістю, точніше все охоплюється свідомістю, але це не очевидно для суб'єкта, що знаходиться вже розгорнутим у світі, як психофізична єдність (розгорнутість можемо вважати певним видом «падіння» у дуальне сприйняття). Тому перебувати у-свідомості, тобто усвідомлювати, – це подія непересічного характеру, а саме усвідомлення – це важливе слово. Буття і свідомість – це одне і те ж. Перебувати у-свідомості, тобто усвідомлювати, означає бути...у стані недіяння, гармонії, що проявляються у суб'єктно-об'єктному світі як синхронність суб'єкта та об'єкта (ситуацій) – подоба їхньої тотожності. Тому необхідно переглянути предмет дослідження метафізики, онтології, філософської антропології та філософії свідомості. Сьогодні вже неможливо розглядати буття, його прояви, окремо, від свідомості, але й у контексті філософської антропології та філософії свідомості не можна розглядати

свідомість як людський феномен, як такий, що належить людині та її «внутрішньому життю». Новий підхід, який об'єднає метафізику, онтологію та антропологію в одне ціле, буде ґрунтуватися на медитації, тобто на безоцінному спостереженні за виникненням і розгортанням початкової тотожності суб'єкта та об'єкта, зовнішнього та внутрішнього з нульової точки просторочасу.

Висновки: що далі?

У якому напрямку має рухатися філософія свідомості, якщо наука про свідомість неможлива? Треба все залишити так, як воно є. Тобто не намагатися створити науку про свідомість, бо це ні до чого не приведе, а лише заплутає справу. Замість зусиль, спрямованих на створення такої науки, зусилля треба спрямувати на формування вмінь медитувати, виходити за межі свого досвіду, емпіричного я, котре постає ніби центром нашого «свідомого життя». Якщо ми хочемо хоч якось працювати зі свідомістю, то ми повинні взяти у лапки «Я», усю сферу психіки та психічного досвіду життя «суб'єкта», а також мозок, як «джерело свідомості». Не треба більше пов'язувати Я (емпіричне, трансцендентальне, будь-яке) та мозок зі свідомістю; вони не є її джерелом.

Медитація відновлює зв'язок між істотою людини та буттям; медитація формує релігійну свідомість, тобто ту свідомість, яка уможливорює цей зв'язок. Релігійна свідомість усвідомлює незвичне у звичному, абсолютне у відносному, метафізичне у фізичному, духовне в матеріальному, розумне в чуттєвому, тобто усвідомлюється взаємозалежність відносного та абсолютного рівнів буття. Без медитації, яка веде до глибокого розуміння речей, не можливий подальший розвиток людини. Під глибоким розумінням речей мається на увазі цілісне сприйняття речей у їхній єдності онтичної (відносної) та онтологічної (абсолютної) природи, тобто моністичне (одне ціле), а не дуалістичне.

У наш час, з одного боку, на перший план виходить важливість знання, ментальності та інформації. Як зазначав Ж.-Ф. Ліотар, ми живемо в добу «знання», яке тлумачиться дуже широко (я вважаю, що знання пов'язане з думкою, з думанням людини): «Знання не зводиться до науки і навіть до пізнання. Пізнання можна тлумачити як сукупність висловлювань, які вказують на предмети або які описують їх, і щодо них можна сказати, що вони істинні чи хибні. [...] Тоді як під терміном “знання” розуміється не лише сукупність денотативних висловлювань; сюди входять також і уявлення про найрізноманітніші вміння: щось робити, жити, слухати тощо. Тобто мовиться про компетенції, які виходять за межі визначення та застосування істини як єдиного критерію, але крім цього оцінюється за діловими критеріями (технічна кваліфікація), справедливості і/або добра (моральна мудрість), краси звучання, забарвлення (аудіо та візуальна чутливість)» [Ліотар Ж.-Ф.,

1998: с. 52]. З другого боку, цей час мінливий та плінний, як і самі думки, тому надзвичайно зростає важливість медитації для орієнтування людини у поточних та стратегічних питаннях. Це необхідно усвідомити, аби зрозуміти наш час, наші умови проживання на землі, а також щоб зорієнтуватися, де ми знаходимося, до чого прагнемо. Тому свідомість не є науковою чи теоретичною «проблемою», а нагальна справа кожної людини – *входити у свідомість, працювати зі свідомістю і бути свідомою* (саме в цьому мовному звороті «бути свідомою» стверджується онтологічний статус свідомості та її онтологічне значення).

Література

Дерида, 2005 – Дерида Ж. Письмо та відмінність/ Ж. Дерида//Пер. з фр. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – Київ.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 602 с.

Кавалеров, 2008 – Кавалеров А.И. Знание и сознание: монография / А. И. Кавалеров, Е.В. Байрамова. – Одесса: Астропринт, 2008. – 157 с.

Лиотар, 1998 – Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна/Ж.-Ф. Лиотар//Пер. с фр. Н. А. Шматко. – Москва: Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – 160 с. (серия «Gallicinium»)

Мамардашвили, Пятигорский, 1997 – Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом языке/ М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 224 с.

Сепетій Д. П., 2011 – Сепетій Д. П. Свідомість як суб'єктивність: таємниця Я / Д. П. Сепетій. – Запоріжжя: Запорізький медичний державний університет, 2011. – 256 с.

Стебельська О. І., 2015 – Стебельська О. І. Позиції менталізму та еволюціонізму у вивченні свідомості в історії сучасної філософії: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук / Олександра Ігорівна Стебельська; Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів: [б.в.], 2015. – 24 с.

Чалмерс Д., 2013 – Чалмерс Д. Лицем до лица з проблемою філософії//Актуальні проблеми духовності. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 14. – С. 121-152

Шпет Г. Сознание и его собственник. – [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/shpet01/>

Austin James H., 1999 – Austin James H. Zen and the Brain. Toward an Understanding of Meditation and Consciousness, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1999, 844 pp.

Chalmers D., 1996 – Chalmers D. Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 404 pp.

Churchland Patricia S., Sejnowski Terrence J., 1992 – Churchland Patricia S., Sejnowski Terrence J. The Computational Brain. – Cambridge: The MIT Press, 1992. – 544 pp.

Sartre J.-P., 1966 – Sartre J.-P. La transcendance de l'ego. Esquisse d'une description phénoménologique. Introduction, notes et appendices par Sylvie Le Bon. Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1966, 134 pp.

Toward a Science of Consciousness. Abstracts. University of Helsinki, 8-13 June 2015. Helsinki: Academic Events Finland Ltd., 2015, 418 pp.

References

Austin James H. Zen and the Brain. Toward an Understanding of Meditation and Consciousness. – Cambridge: The MIT Press, 1999. – 844 pp.

Chalmers D. Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 404 pp.

Chalmers D. Facing up to the problem of consciousness//Actual Problems of Spirituality. – Kryvyj Rih, 2013. – Ed. №14. – pp. 121-152 [In Ukr.]

Churchland Patricia S., Sejnowski Terrence J. The Computational Brain. – Cambridge: MIT Press, 1992. – 544 pp.

Derrida J. Writing and Difference/Translated by V. Shovkun; scien. red. by O. Shevchenko. – Kyiv: Publishing House “Osnovy” named after Solomija Pavlychko, 2004. – 602 pp. [In Ukr.]

Kavalerov A. I. Knowledge and Consciousness: Monograph. – Odessa: Astroprint, 2008. – 157 pp. [In Rus.]

Lyotard J.-F. The Condition of Postmodern/Translated by N. A. Shmatko. – Moskva: Experimental Sociology Institute; Sankt-Petersburg: Alethea, 1998. – 160 pp. [In Rus.]

Mamardashvili M. K., Piatigorsky A.M. Symbol and Consciousness. Metaphysical Reflections on Consciousness, Symbolism and Language. – Moskva: School “Languages of Russian Culture”, 1997. – 224 pp. [In Rus.]

Sartre J.-P. La transcendance de l’ego. Esquisse d’une description phénoménologique/Introduction, notes et appendices par Sylvie Le Bon. – Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 1966. – 134 pp.

Sepetij D. P. Consciousness as Subjectivity: the Enigma of Me. – Zaporizhzhia: Zaporizhzhia Medical State University, 2011. – 256 pp. [In Ukr.]

Shpet G. Consciousness and Its Owner//Electronic resource. Access mode: <http://psylib.org.ua/books/shpet01/> [In Rus.]

Stebel’s’ka O. I. The Positions of Mentalism and Evolutionism in the Research of Consciousness in the History of Contemporary Philosophy: Autoreport of PhD. Thesis/ Ukraine Ministry of Education and Science, Lviv National University named after Ivan Franko. – Lviv, 2015. – 24 pp. [In Ukr.]

Toward a Science of Consciousness. Abstracts. University of Helsinki, 8-13 June 2015. – Helsinki: Academic Events Finland Ltd., 2015. – 418 pp.